

ÜZÜMÜNÜ YE, BAĞINI SOR: TÜRKİYE VE DÜNYA EKONOMİSİ BAĞLAMINDA COĞRAFİ İŞARET

Sırrı Emrah Üçer¹
Senem Çakmak Şahin²
Seçkin Sunal³

¹Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seucer@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5548-9577

²Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, cackmaks@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3395-9122

³Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seckinsunal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0244-4911

Üçer, Sırrı Emrah; Çakmak Şahin, Senem ve Sunal, Seçkin. "Üzümünü Ye, Bağını Sor: Türkiye ve Dünya Ekonomisi Bağlamında Coğrafi İşaret". ulakbilge, 74 (2022 Temmuz): s. 749-765. doi: 10.7816/ulakbilge-10-74-05

ÖZ

Bu makale Türkiye’de coğrafi işaret tescilini, Türkiye ve dünya tarımının geçirdiği dönüşüm kapsamında incelemektedir. Türkiye tarımının küreselleşmesi ve Türkiye içi yerelliklerin ulusal iş bölümünden koparak küresel iş bölümüne rabıtanması, buna bağlı olarak coğrafi işaret tescilinin önem kazanması, Uluslararası Gıda Rejimi teorik çerçevesinden istifade edilerek tarihsel analize tabi tutulmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin geçirdiği demografik dönüşüm ve bunun gıda üretimi, tarım ve kırsal nüfus açısından doğurduğu sonuçlar ele alınmaktadır. Yine tarımın küreselleşmesi ve hızlı kentleşme bağlamı içerisinde biçimlenen müstahsil stratejileri arasında coğrafi işaret tescilinin de bulunduğu tespit edilmektedir. Genel olarak tarımın küreselleşerek dönüşmesi sürecinin ele alındığı çalışmada özel olarak coğrafi işaret tescilinin ortaya çıkış biçimine de eleştirel bir yaklaşım geliştirilmektedir. Müstahsillerin maruz kaldığı ekonomik belirsizlik, uluslararası rekabet ve tarım politikalarındaki dönüşüm neticesinde coğrafi işaret başvuru ve tescillerinin son yıllarda izlediği trend incelenirken diğer yandan, küreselleşmenin tarım, kırsal nüfus ve gıda güvenliği başlıklarında yarattığı belirsizlik ve zorluklarla başa çıkmaya yönelik politika önerileri de tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, küresel gıda rejimi, müstahsil

Makale Bilgisi:

Geliş: 2 Mayıs 2022

Düzeltilme: 17 Haziran 2022

Kabul: 28 Haziran 2022

Giriş

Modern kentli orta sınıflar tükettikleri besinlerin menşei konusunda giderek hassaslaşmaktadır. Öte yandan ortalama çiftçiler giderek daha fazla piyasa aktörleriyle baş başa kalmakta, zevk-tercihlerdeki ve gıda fiyatlarındaki ani dalgalanmalara uyum sağlayarak ayakta kalabilmek için stratejiler geliştirmektedir. Coğrafi işaretli tarım ürünlerinin bu iki eğilimin kesişim alanı içerisinde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla bu makalede dünya ekonomisinin, Türkiye ekonomisinin ve özelde Türkiye tarımının dönüşümü bağlamında coğrafi işaret olgusu analiz edilmektedir.

Coğrafi işaret, üzerine konduğu ürünün belli bir yerellikten¹ geldiğini ispat eden veya o yerelliğe atfedilen nitelikleri taşıdığına delalet eden bir sınai mülkiyet hakkı türü olarak tanımlanmaktadır (Türk Patent, 2022a). Coğrafi işaretli ürünlerin listelerine bakıldığında açıkça anlaşılabileceği üzere, coğrafi işaret yalnızca tarım ürünleri ve gıdalar için değil çok çeşitli emtia için tescil edilebilmektedir. Ancak bu listelerde tarım ürünleri baskındır. Özellikle Türkiye gibi endemik bitki çeşitliliği, yerel flora ve fauna zenginliği olan bir ülkede, coğrafi işaret tescili ulusal kamuoyunun uzun süredir bildiği bazı yerel ürünlerin yerelliklerinin bilince çıkarılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu yüzden bu makalede Türkiye’de coğrafi işaret tescili mekanizmasının tarım ürünleri boyutu analiz edilmektedir.

Kuşkusuz genelde Türkiye tarımının dönüşümü özelde bu dönüşüm çerçevesinde coğrafi işaretli tarım ürünlerinin sayısındaki artış salt Türkiye ekonomisi dahilindeki faktörlerle açıklanamaz. Bu makalede savunulan başlıca argüman, coğrafi işaretli tarım ürünlerinin artışında Türkiye tarımının küreselleşmesinin doğrudan etken olmasıdır. Tarımın küreselleşmesiyle beraber tarımsal yerelliklerin ulusal iş bölümünden kopuşu, Türkiye’nin ve dünyanın büyük metropollerinin taleplerine göre yeniden biçimlenmesi bu yerelliklerin üretegeldiği jenerik ve konvansiyonel ürünlerden, egzotik, turfanda, niş pazarların aradığı ürünlere kaymasını hızlandırmıştır. Devletin kurumsal ve ekonomik destekleme mekanizmalarını kaybeden tarım üreticileri giderek birleşen ve tekleşen dünya gıda piyasasının ihtiyaçlarına göre kendilerini yeniden yapılandırmak zorunda kalmış, yapılandıramayanlar da büyük ölçüde tarımsal üretimden tasfiye olmuştur.

Coğrafi işaretin Türkiye tarımının dönüşümü içindeki yerini ve Türkiye tarımının küreselleşmesini analiz etmede Uluslararası Gıda Rejimi teorisinin önemli bir katkı sağlayacağı açıktır. Bu yüzden Uluslararası Gıda Rejimi yaklaşımının çerçevesini çizdiği küresel tarımsal iş bölümünün tarihsel evrimi ve söz konusu evrimin aşamaları olan Birinci, İkinci ve Üçüncü Gıda Rejimleri de makalede incelenmekte ve modern Türkiye tarımının ortaya çıkışı bu çerçevede analiz edilmektedir. Bugüne kadar üretilen ana akım tarım çalışmalarında Türkiye tarımının devletin kurumsal ve ekonomik kuşatması altında olduğu dönemi esas kabul edilmiş, bunun üzerine gelen küreselleşmeye yeni bir olgu gibi ortaya konmuştur. Böyle bakıldığında mesele korumacı tarım yapısının küreselleşmeci eğilime direnişi gibi algılanmaktadır. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden itibaren modern Türkiye tarımının biçimlenmesini Birinci Gıda Rejimi’nden yani küresel ekonominin dinamiklerinden bağımsız analiz etmek mümkün değildir. Benzer bir biçimde ulusal kalkınmacı ve korumacı dönemde de küresel ve kıtasal ölçeklerle ilişkiler tamamen koparılmamış, İkinci Gıda Rejimi önemli bir etken olmayı sürdürmüştür. Günümüzde tarımın piyasalaşması ve küreselleşmesi de Üçüncü Gıda Rejimi olarak adlandırılan tarım küreselleşmesi aşamasının bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla sorun ulusal olan eskinin küresel olan yeniye direnişi değildir, sorun modern tarımın biçimlenmesinde küresel olanın tarihe yayılmış etkisinin analiz edilmesi ve küreselleşmenin kriz anlarında ortaya çıkabilecek dönüşümlerin incelenmesidir. Coğrafi işaret meselesi tüm bu küreselleşme ve küreselleşmenin krizleri şeklinde özetlenebilecek olan tarihsel dönemlerin incelenmesine farklı bir ışık tutacaktır.

Türkiye’de kentsel nüfusun büyümesi ve beslenme açısından bağımlı büyük nüfusların ortaya çıkması süreci içerisinde büyük zincir marketler gibi piyasa aktörlerinin de alanlarını genişlettiği gözlemlenmektedir. Pandemi, kur şoku, bölgesel savaşların etkisi gibi konjonktürel etkenlere bağlı olarak gıda fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar, Türkiye’deki zincir marketlerin ayakta kalma stratejilerinin de yakından incelenmesini gerektirmektedir. Müstahsillerin (tarımsal üreticiler) perakendecilerle ilişkilene biçimi, mahsulün nakliyatı, depolanması ve pazarlanmasına ilişkin stratejik yaklaşımlar da coğrafi işaret tescili ile yakından ilgilidir. Yani nasıl ki müstahsilin ayakta kalma stratejisinin bir parçası coğrafi işaretse, perakende devlerinin ayakta kalma stratejisinin de bir ayağı coğrafi işarettir. Ya da tersten ifade edilecek olursa

Türkiye’de coğrafi işaret tescilinin yaygınlaşması analiz edilirken perakendecilerin stratejilerinin görmezden gelinmesi mümkün değildir. Bu makalede Türkiye tarımının küresel dönüşümü ve bu dönüşüm çerçevesinde müstahsilin stratejileri ele alınmaktadır.

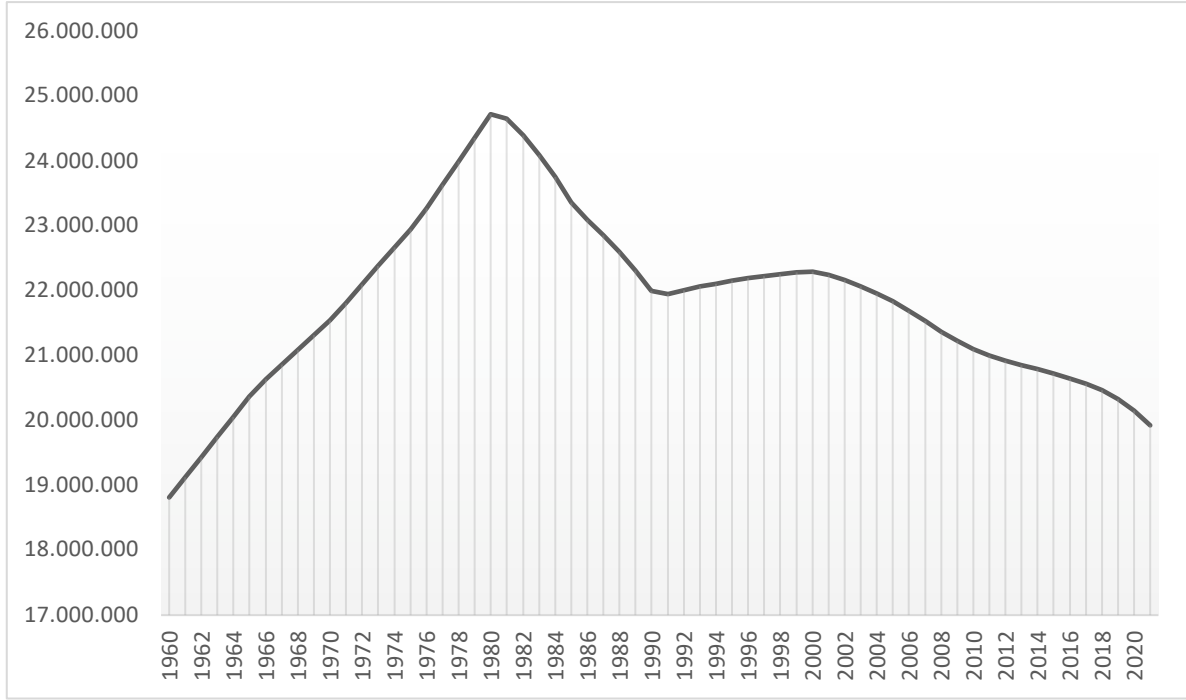
Metnin organizasyonu şu şekildedir. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde Türkiye’de kırsal nüfus-kentsel nüfus dengesinin kentsel nüfus lehine değişmesinin sonuçları tartışılmakta, buna bağlı olarak ortalama yurttaşın tarımsal üretici olmaktan çıkıp salt tüketiciye dönüşmesinin sonuçları makalenin konusu olan coğrafi işaret bağlamında tartışılmaktadır. Makalenin üçüncü bölümünde Küresel Gıda Rejimi teorik çerçevesi ve bu çerçevenin modern dünya gıda piyasasının oluşumunu ve evrimini açıklayan dönemleri ele alınmakta, modern Türkiye tarımının ortaya çıkışı bu bağlamda değerlendirilmektedir. Özellikle Üçüncü Gıda Rejimi döneminde küreselleşmiş ve piyasalaşmış bir tarım yapısında coğrafi işaretin nasıl önem kazandığı analiz edilmektedir. Makalenin dördüncü bölümünde küreselleşmiş ve piyasalaşmış tarım yapısının aktörleri olan müstahsillerin stratejileri incelenmekte ve coğrafi işaret tescilinin Türkiye’de yaygınlaşması bu stratejilerden biri olarak ele alınmaktadır. Nihayet sonuç bölümünde makalenin bulguları ve güncelliği yeniden değerlendirilmekte, takip edecek çalışmalar için yön gösterici bir tartışma ortaya konmaktadır.

Köyden İndim Şehire: Türkiye’de Kırsal Nüfus Kentsel Nüfus Dengesi

Türkiye’nin üzerine kurulu olduğu Anadolu ve Mezopotamya toprakları tarımın başlangıcı olarak kabul edilen Neolitik Devrim’e sahne olmuş kadim bir ekme biçme coğrafyasıdır. Türkiye’nin esas olarak bir tarım ekonomisi ve bir köylü toplumu olma kimliği uzun çağlar boyunca değişmemiştir. Osmanlı modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaş reformları başladıktan sonra da Türkiye’de tarımın önemi hemen kırılmamıştır. 1980’lere gelene kadar bir yandan kentlerin nüfusu artarken bir yandan kırsal nüfus da büyümeye devam etmiştir. Türkiye’de ilk defa 1980’lerin başında kırsal nüfus ile kentsel nüfus birbirine eşitlenmiştir. Yine 1980’lerde, o döneme kadar artmaya devam eden kırsal nüfus, savaş senelerinden sonra ilk defa düşmeye başlamıştır. Şekil 1’de görüldüğü gibi, zirve noktası olan 1980 senesinde kırsalda 24,7 milyon insan yaşamaktaydı (World Bank, 2022a).

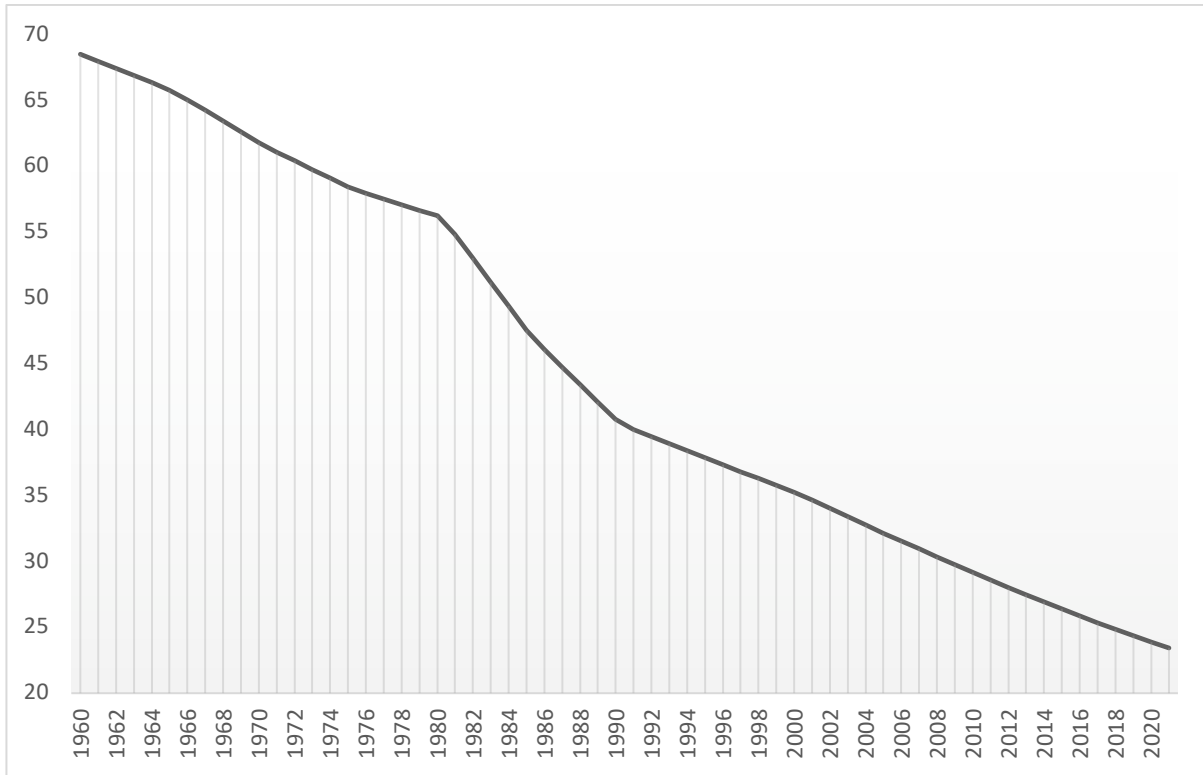
Kırsal nüfustaki sert düşüşün ardında yatan başlıca faktör, 24 Ocak Kararları ile çiftçilere dönük desteklemelerin ciddi bir biçimde azaltılmasıdır. 1990’ların koalisyonlar döneminde kırsal seçmenlerin önemi artınca devletin desteklemeleri geri gelmiş ve kırsal nüfusun düşüş hızı azalmıştır. 2001 Şubat Krizi’ni takip eden senelerde devlet bir kez daha çiftçiye dönük desteklemelerini azaltmış, bu da kırsal nüfusun erimesini bir kez daha ivmelendirmiştir. Kırsal nüfustaki oransal değişim Şekil 2’de görülmektedir (World Bank, 2022b).²

Şekil 1: Türkiye’de Kırsal Nüfus (mutlak), 1960-2021

Kaynak: World Bank (2022a)

Şekil 2: Türkiye’de Toplam Nüfusun İçinde Kırsal Nüfusun Payı (%), 1960-2021

Kaynak: World Bank (2022b)

Kırsal nüfustaki hızlı erime, geniş Türkiye coğrafyasında, tarımın başlangıç noktasını işaret eden neolitik devrimden bugüne kadar geçen yaklaşık sekiz bin yıl içerisinde küçük bir zaman dilimine sıkışmıştır. Aslında uzun çağlar boyunca belli bir dengede ilerleyen çiftçi nüfusu önce 20. yüzyıl içinde büyük bir hızla genişlemiş, ardından yine büyük bir hızla kentlere göç ederek daralmıştır. Bu demografik dönüşümün (ya da alt-üst oluşun) ekonomik, kültürel ve coğrafi sonuçları gerçekten şaşırtıcı niteliktedir. 1980 yılı bir dönüm noktası olarak alındığında, bu dönüm noktasından önceki yıllarda rastgele seçilecek her iki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşından biri çiftçidir (World Bank, 2022b). Söz konusu dönemde, İstanbul gibi ileri derecede modernleşmiş kentler de dahil olmak üzere kentlerde yaşayan insanların da, tarımsal üretim yapılabilen topraklarla ilişkisi halen güçlüdür ve bu modern kentlerin sınırları içerisinde de tarımsal üretim sürmektedir.³ 1980 yılı ile birlikte, ortalama yurttaşın tükettiği gıdanın üreticisi olduğu veya tükettiği gıdanın üreticisiyle doğrudan ilişki içerisinde olabildiği bir toplum yapısından ortalama yurttaşın salt gıda tüketicisi olduğu ve tükettiği gıdanın üreticisiyle nadiren temas edebildiği bir toplum yapısına son derece hızlı ve radikal bir dönüşüm yaşanmıştır.

Bu sert demografik geçişle ilgili olarak ortalama yurttaşın kafasında “Ne yediğimi biliyor muyum?”, “Çocuğuma ne yediriyorum?”, “Gıdam ve sütüm nereden geliyor?” gibi soruların oluşmasının koşulları da ortaya çıkmıştır.

Alman düşünür Feuerbach’ın meşhur deyişinde olduğu gibi, insan ne yiyorsa odur (Korthals, 2008: 67-68). 19. yüzyıl materyalizmini açıklamak için sık başvurulan bu aforizma günümüzde farklı bir içerikle yeniden geçerlik kazanmaktadır. Modern kentli insan bir tüketim toplumunda yaşamakta ve kimliğini tükettiği metalarla ifade etmektedir. Bu metalar içinde gıdalar giderek daha önemli bir yer kaplamaya başlamakta ve tüketici olarak ortalama yurttaş kendine yediği ve içtiği gıdalardan bir kimlik biçmektedir (Kelly & Morar, 2018). Aslında insanların tercih ettikleri yiyecekler de tıpkı tercih ettikleri giyecekler gibi sembolik bir tercihler dünyası içinde seçenekler ortaya koymaktadır. Konuşurken seçtiğimiz sözcüklerin ne dediğimizi tayin etmesini andırır bir biçimde tercih ettiğimiz gıdalar toplumsal çevremize kim olduğumuza ve kimliğimize ilişkin bir mesaj iletmektedir. Dolayısıyla bambaşka bir bağlamda söylenen “insan ne yerse odur” sözü yeniden geçerlilik kazanmaktadır. Eğer gıda tercihleri benliğin inşasında bu kadar kritik bir role sahipse modern tüketicinin gıdasının orijinini bilmemesi düşünülemez. Yine imgesel düzeyde de olsa modern tüketici gıdasının orijinini ve temel özelliklerini bilmek istemektedir ve tükettiği gıdanın üreticisini tanımasa da o üreticinin izlediği yöntemleri emniyet altına alan mekanizmalar için fazladan para ödemeye hazırdır. Aslında coğrafi işaretle beraber gerçekleşen de budur; modern tüketici istediği özelliklere sahip ve orijinine hâkim olduğu bir gıdayı tüketmenin ayrıcalığını coğrafi işaret sayesinde elde etmektedir.

Modern kent yaşamı bireyleri birbirleriyle yoğun bir rekabet içine sokmaktadır. Bu rekabet söylemi içerisinde iş yaşamında sıvırmak için bir işi iyi yapmak yeterli değildir, alternatiflerinizden daha iyi yapmanız gerekir. Her zaman doğrudan bir bağlantı olmasa da insanların sağlıklı olmaları ve zinde bir vücuda sahip olmalarıyla iş verimleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Bu bir çeşit fetiş de olsa, yani sağlıklı olmakla iş konusunda becerikli olmak arasında doğrudan bir ilişki olmasa da sağlıklı bir görünüm vermek işe yaramaktadır. Örneğin, eğer insanlar etraflarına çalışkan ve verimli bir kişi imgesi sunmak istiyorlarsa aynı zamanda sağlıklı ve zinde bir görüntü vermelidirler. Bunu sağlamanın en iyi yollarından biriye sağlıklı gıda tüketimini vurgulamaktır. Görüntü vermenin ötesinde tasvip ve teşvik edilen bir hobi ve sohbet konusu olarak sağlıklı gıdalar günümüzün parlayan bir trendi haline gelmiştir. Böyle bir gıda tüketicisinin elinde tükettiği gıdanın orijinine ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunması büyük bir avantaj oluşturmaktadır.

Bu aşamada coğrafi işaret tanımını daha ayrıntılı bir biçimde ele almak yararlı olacaktır. Coğrafi işaret, üzerine konduğu ürünün belli bir yerden geldiğini belgeler. Tüketici için şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde ürünün otantikliği tespit ve teyit edilmelidir. Yalnızca ürünün üretildiği noktanın teyit edilmesi de coğrafi işaretin ortaya çıkması için yeterli değildir. Ürünün belli bir yerde o yere ait nitelikleri taşıyacak şekilde üretildiği de coğrafi işaret tarafından tespit edilmektedir (Türk Patent, 2022a). Örneğin X bölgesine ait Y bitkisinin geçmişten beri kullanılan tohumlarla üretilmesi gibi koşulları da barındırabilir. Nihayet coğrafi işaretin bir çeşit sınai mülkiyet olduğunu ve sertifikalı üreticisine haklar ve ayrıcalıklar kazandırdığını da göz önünde bulundurmak gerekir (Gökovalı, 2007). Coğrafi işaret sertifikasyonu yapılmış bir ürüne ait etiketi, örneğin “Afyon Kaymağı”nı herhangi bir başka üretici, ürettiği herhangi bir kaymağın üzerine koyup pazarlayamaz; hangi üreticinin bu ürünü üretmeye yetkili olduğu kamuya açık bilgi kaynaklarında belirtilmektedir (Türk Patent, 2022b). Dolayısıyla modern gıda tüketicisi coğrafi işaret sayesinde nasıl bir ürün tükettiğine ilişkin bir dizi güvence edinmektedir.

Coğrafi işaretin önem kazanmasının bir diğer sebebiyse küreselleşmeyle beraber ulusal kimliklerin krize girmesidir. Ulusal kimliklerin gücünü kaybettiği bir dünyada insanlar etnik kimlik arayışı içine girmektedirler. Etnik/yöresel kimlik ve aidiyetlerin inşa edilmesinde yöresel beslenme geleneklerinin canlandırılması önemli bir bileşendir. Bu kapsamda insanlar sahiplendikleri etnisitenin orijini olduğunu düşündükleri yöreselliklerden gelen gıdalara da fazladan ilgi göstermeye başlamaktadırlar. Gerek kentteki ikinci, üçüncü kuşak göçmenler gerekse taşra sakinleri yöresel gıdalarını sertifikalandırarak coğrafi işarete dönüştürmeye eğilimli olmaktadır. İleriki bölümlerde açıklanacağı üzere küreselleşmenin ulusal iş bölümlerini zayıflatıp yerel-küresel bağları güçlendirdiği tarım sektörü de bu eğilimi belirginleştirmektedir.

Birinciden Üçüncüye Küresel Gıda Rejimleri: Türkiye’de Tarımın Küreselliği

Ulusal tarım sektörlerini dünya ekonomisi içerisinde karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde analiz eden teorik perspektif olarak Küresel Gıda Rejimi analizi ön plana çıkmaktadır (Bernstein, 2015). Avustralyalı kalkınma iktisatçısı Philip McMichael’ın (2009) geliştirdiği bu teorik çerçevede dünya ekonomisinin geçmişten bugüne uzanan dönemlerine tekabül eden birer Gıda Rejimi aşaması vardır. Bu analiz çerçevesine göre Birinci Gıda Rejimi, 1870 ile 1914 yılları arasını kapsayan ve Birinci Küreselleşme olarak da adlandırılabilir dönemdir. 1914-1945 arasındaki belirsizlik ve hegemonya boşluğu dönemi, Birinci Gıda Rejimi’ne son vermiş, 1945-1973 arasında İkinci Gıda Rejimi dönemi başlamıştır. 1973’ten günümüze uzanan süreçteyse İkinci Gıda Rejimi krize sürüklenmiş ve yerini Üçüncü Gıda Rejimi’ne bırakmıştır (McMichael, 2005). Bu bölümde Gıda Rejimi perspektifinin dönemleri içerisinde Türkiye’de tarımın nasıl dönüştüğü incelenecektir.

Birinci Gıda Rejimi dönemi ile Üçüncü Gıda Rejimi dönemi iki ayrı küreselleşme dönemi olarak dikkat çekerken İkinci Gıda Rejimi dönemi ulusal kalkınmacı tarım politikası alternatiflerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Türkiye tarımında devletçi ve korumacı uygulamaların ortaya çıkışının daha iyi anlaşılması için bu politikalar öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı dönüşüme de göz atılması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye’de dünya ekonomisiyle bağlantılarıyla modern tarım piyasasının oluşum döneminin devletçi/korumacı dönem olduğu yönünde bir yanılgıya kapılmak mümkündür. Hâlbuki modern dünya tarımı ve küresel tarım ürünleri piyasası söz konusu olduğunda bu olguların oluşumuna asıl karakterini veren ulusal kapanma değil yarı zoraki yarı ekonomik küresel piyasalarla eklemlenmedir. Bununla bağlantılı şekilde modern tarım sistemindeki sorunların temelinde yatan yegâne kaynak olarak ulusal kalkınmacı tarım politikalarını işaret eden konyansiyonel liberal bakış, tarihdışı ve yanılgılıdır. Tarım politikaları tarihi derinlemesine analiz edildiğinde görülecektir ki ulusal kalkınmacı ve korumacı dönem yaklaşık yarım yüzyıllık bir istisnayken, küreselleşme iki buçuk yüzyıllık esastır. Bu nedenle konunun izini sürmeye Birinci Gıda Rejimi’nin oluştuğu 19. yüzyıldan başlanması faydalı olacaktır.

Birinci Gıda Rejimi’ne karakterini veren aslında iktisat biliminin kurucularından biri olan ve standart ticaret teorisinin temel direği olan mukayeseli üstünlükler prensibini inşa eden David Ricardo’nun modelindeki iş bölümüdür. İktisat bölümlerinde bugün de uluslararası iktisat derslerinde mukayeseli üstünlük teorisi öğretilirken kullanılan iş bölümü örneklerinde olduğu gibi, bu iş bölümü içerisinde Portekiz şarap, ABD tahıl üretip satmakta, bunları satın alan İngiltere karşılığında kumaş vermektedir (Salvatore, 2013: 36-39). Bu aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında biçimlenen merkez-çevre ekonomiler arası iş bölümü ve bağımlılık ilişkilerini anlatmaktadır (Wallerstein, 2000: 71-105). Söz konusu dönemde genel olarak çevre ekonomilerden özel olarak eski kolonilerden (ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin vd.) çeşitli tahıllar Avrupa’nın merkez ekonomilerine ithal edilmekteydi. Gıda Rejimi analistleri doğrudan zikretmese de Türkiye’nin ve geniş Osmanlı coğrafyasının Avrupa pazarlarına entegrasyonu da bu döneme tekabül etmektedir. Anadolu’nun afyon, incir, tütün gibi tarım ürünlerinin İzmir limanı üzerinden dünya pazarlarına taşınması (Keyder, 1989, ss. 40-46), Çukurova bölgesinin (Genç vd., 2021: 140-142) ve özellikle Mısır’ın pamuk üretiminde uzmanlaşmaya başlaması (Richards, 1977; Pamuk, 1992) yine uluslararası gıda rejiminin yarattığı dönüşüm kapsamında anlaşılmalıdır.

İktisat bölümlerinde Ricardo’nun mukayeseli üstünlükler teorisi salt ekonomik rasyonalite ilkesinin hayata geçtiği tarihsiz ve mekânsız bir model olarak öğretiliyorsa da aslında mukayeseli üstünlükler Britanya imalatının 19. yüzyılın başı itibarıyla içine düştüğü sorunlara dönük somut çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır. Merkantilist dönemin kalıntısı olan Tahıl Yasası, Britanya çiftçisini uluslararası gıda ticaretinin rekabetinden korumaktaydı. Sanayileşmeye bağlı olarak gıda üreticisi insanlar büyük bir hızla kentlere ve ücretli işlere çekilmekte, buna bağlı olarak daralan bir gıda üreticisi kitlesi giderek daha fazla gıda tüketicisini

besler hale gelmekteydi. Büyüyen sanayi, yün gibi tarımsal üretim kökenli girdi ve hammaddeye dönük talebi arttırmaktaydı. Yani gıda ve tarımsal hammadde için giderek artan bir sanayi kökenli talep söz konusuydu. Fakat bu talebi doyuracak kadar geniş bir Britanya yerli üretimi mevcut değildi. Bu durum, yasal korumalarla da birleşince Britanya’da gıda fiyatlarının yükselmesi sonucunu vermiştir. 19. yüzyılın başında ayakları üzerinde durmaya başlayan iktisat bilimine kasvetli bilim adı takılmasının sebeplerinden biri de ilk dönem iktisatçıların Malthus’a benzer bir biçimde kıtlık ve kriz teorisyenleri olmalarıdır (Ricardo, 1815). Ricardo’ya göre gıda fiyatlarındaki artış eğilimi sürerse bu kaçınılmaz olarak ücretlerin de artması yönünde basınç oluşturacak, ücretlerin artmasıysa sanayicilerin kârlarının daralması ve topyekûn ekonomik krizin yolunu açacaktır. Ricardo’nun gıda fiyatlarının yükselişine karşı geliştirdiği çare Britanyalı çiftçileri koruyan Tahıl Yasası’nın kaldırılması ve çevre ekonomilerdeki ucuz ve bol tarım ürünlerinin Britanya’ya ithal edilmesinin önünün açılmasıydı. Böylece Britanya adasının tahıl üretme kısıtı ABD gibi toprak zengini ülkelerin ürettiği buğdayla ve yine Britanya adasının yün üretme kısıtı Mısır gibi coğrafyaların üretebildiği pamukla aşılanacak, ücretli emekçiler ucuz gıda tüketecek, imalat sektörü ucuz girdi elde edecekti.

Ricardo’nun dünyadan ucuz tarım ürünü toplama şeklindeki çözümü 19. yüzyıl içerisinde büyük ölçüde hayata geçirilecektir. Elbette bu hayata geçme aşaması salt ekonomik rasyonaliteye duyulan inanç ve ikna mekanizmasıyla gerçekleşmemiştir. Tüm bu sürecin ardında başta Britanya’nın askeri hegemonyası olmak üzere Avrupa ordularının ve donanmalarının gücü de bulunmaktadır. Örneğin Çin pazarının tam olarak açılması Afyon Savaşları marifetiyle zor kullanımıyla olmuştur (So, 1984). Osmanlı İmparatorluğu ise Birleşik Krallık karşısında utanç verici bir yenilgi yaşamasa da Mısır valisinin yayımlacılığına karşı Britanya desteğine sığınmış ve bunun karşılığında pazarlarını açmaya razı edilmiştir (Keyder, 1989: 42). Modern dünya ekonomisinin ve bu kapsamda modern dünya tarımsal iş bölümünün ortaya çıkışında uluslararası eşitsiz hiyerarşinin ve askeri güç kullanımının önemli bir payı olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Bu baskı ve zor unsuru 20-21. yüzyıllar içerisinde inceltilmiş ve kurumsallaştırılmış olsa da varlığını sürdürmektedir. Özetle, Birinci Gıda Rejimi olarak adlandırılan uluslararası tarımsal iş bölümü, modern küresel tarım sisteminin temellerinin atıldığı dönem olarak önemini korumakta ve o döneme özgü bazı güç dengesizlikleri bugün de varlığını sürdürmektedir.

İkinci Gıda Rejimi dönemi, 1945-1973 seneleri arasındaki zaman dilimi olarak kabul edilmektedir (Bernstein, 2015: 7-11). Bu dönem merkez ekonomilerin Fordist birikim rejimini benimsediği (Harvey, 1990: 125-140), çevre ekonomilerinse parçalı-gecikmeli olarak ithal ikameci sanayileşme modellerini ve ulusal kalkınmacı/milliyetçi ekonomi politikalarını benimsediği döneme tekabül etmektedir (Hirschman, 1968). İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte ABD’nin hegemonya bayrağını Britanya’dan devralmasının kesinleşmesine bağlı olarak bu dönem çevre ekonomilerin tarım sistemlerinin dönüşümünde ABD etkisinin de net bir biçimde görünebildiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir ki 1950’ler Türkiye’si bunun en açık örneklerinden biridir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD özellikle Avrupa’da ve Pasifik’te savaştan büyük zarar gören müttefiklerinin ekonomisini ve tabii bu kapsamda tarım sistemlerini yeniden ayağa kaldırmak arayışına girmiştir. Bu dönem aynı zamanda ABD tarım sektörünün ABD talebinin üstünde tahıl ve mısır ürettiği bir dönemdir. Bir yandan bu üretim fazlası, Marshall yardımları ve ticaret yoluyla çevre pazarlara sürülecek ve Birinci Gıda Rejimi’nde oluşan merkezin çevreye gıda bağımlılığı tersine dönecek, takip eden dönemde hem ABD hem diğer merkez ekonomiler önemli birer gıda ihracatçısı olmaya devam edecektir (McMichael, 2009: 145). Bir yandan da ABD eliyle daha sonra sözde Yeşil Devrim olarak anılacak olan kimyevi gübre, ilaç ve ıslah edilmiş jenerik tohum kullanımı, traktör vb. tarım makineleri kullanımı (buna bağlı olarak 1950’lerden itibaren Türkiye’de olduğu gibi mazota ve karayolları şebekesine bağımlı bir tarım sektörü oluşması) dünya çapında teşvik edilecektir. Yine bu dönem içerisinde uluslararası dev tarım şirketleri dünya piyasalarında arz-ı endam etmeye başlayacak ve yer yer ulusal politikaları manipüle edecektir (Aydın, 2018: 125).

İkinci Gıda Rejimi’yle beraber tekil ulusal tarım politikalarının biçimlenmesinde eşitsiz ve hiyerarşik uluslararası iş bölümünün ve bağımlılık ilişkilerinin sürdüğü açıktır. Öte yandan dünya savaşları ardından büyük imparatorlukların dağılması, Türk, Arap, Hint milliyetçilikleri ve Dependencia (ECLA ve Bağımlılık Ekolü’nden Dünya Sistemleri Perspektifi’ne giden çizgi) gibi çevre ülke ideolojilerinin yükselişi de (Larrain, 1991) tarım politikalarında rol oynamıştır. Kendi ayakları üzerinde yükselebilen bir sanayileşme atılımının istikrarlı bir gıda ve hammadde girdisi akışına ihtiyacı vardır. Türkiye’nin Cumhuriyet döneminden itibaren izlemeye başladığı tarım politikası bunun iyi bir örneği olarak gösterilmelidir. Cumhuriyet’i kuran ve uzun süre ekonomi politikalarına yön veren asker ve bürokrat kadrolar, özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun gıda alanında Avrupa ekonomilerine bağımlı olmasının ağır sonuçlarını gözlemlemiş, geniş askeri birliklerin ve büyük kentlerin iâşesinin önemini kavramış insanlardı. Dünya piyasalarına bağımlılığın kırılmasının ilk adımı olarak yurtiçinde üretme hedefi konan üç beyazın üçü de

tarımla doğrudan ilişkilidir. Bunlar un, şeker ve mensucat şeklinde sıralanmaktadır ve un üretimi için buğday arzının, şeker üretimi için şeker kamışı ve şeker pancarı arzının, tekstil üretimi için pamuk arzının ulusal sınırlar içerisinde güvence altına alınması öncelik haline gelmiştir (Pamuk, 2014: 180-181). Sanayileşmeye kilitlenen milliyetçi ve korporatist ideoloji, sanayi burjuvazisi ile sanayi proleterleri arasındaki olası çatışmaları askıya almak istemiş, bunun bir parçası olarak sanayi kentlerine ucuz gıda tedarikini güvenceye alacak şekilde ulusal sınırlar içerisinde desteklenmiş ve gerekirse sübvansede edilmiş (gerekirse fiyatı baskılanmış) gıda üretimini gözetmiştir. Bir yandan iç ticaret haddi sanayi ürünleri lehine değişmiş, öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun çiftçiyle kurduğu geleneksel fiskalist ilişki revize edilmiş, aşar ve ağnam gibi aynı vergiler kaldırılmış, küçük toprak sahibi aile işletmesi tahkim edilmiştir (Pamuk, 2014: 176-179). Toprakta mülkiyet yapısını köklü bir biçimde değiştirecek bir toprak reformu 1940'larda düşünülmüş olsa da büyük bir tepkiyle karşılaşmış ve fiiliyatta Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kamu arazilerinin çiftçilere dağıtılması şeklinde uygulanmıştır (Yıldırım, 2015: 542-544). Kısa 20. yüzyılın son demlerine yaklaşırken Hobsbawm Türkiye'yi köylülüğün Avrupa'daki son kalesi olarak anıyordu (Hobsbawm, 1995: 291). Bu kale olma hüviyeti 2000'lerde ciddi darbeler alacaktır.

Türkiye tarımının geçirdiği dönüşümlerin daha iyi anlaşılması için kahvenin kayboluşuna, çayın popülerleşmesine ve sonra kahvenin tekrar geri dönmesine bakılması oldukça öğreticidir. Kahve bilindiği gibi Osmanlı dönemi Türkiye'sinde son derece popüler bir üründü. Öyle ki Türkçede bir öğünün adı kahvaltı olarak yerleşmişti ve birçok kişi kahvaltıda kahve değil çay tükettiği halde sözcük varlığını bugün de sürdürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemlerinde Mısır ve çevresindeki geniş coğrafyanın ticareti üzerinde kontrol sağlanmıştır. İmparatorluk içi ticaret sistemlerinin en iyi çalışan ve en çok gelir yaratanlarından biri kahve ticaretiydi. Etiyopya ve çevresinde üretilen kahve, Mısır üzerinden Akdeniz yoluyla bolca tüketildiği ve her zaman talep gördüğü İstanbul'a ve diğer Osmanlı kentlerine nakledilmekteydi. Alışkanlık yavaş yavaş zenginleşen Avrupa kentlerinde de alıcı bulmaya başlamıştı. Bu transit kahve ticareti, buğday ihracatıyla beraber Mısır'ın zenginliğinin en önemli kaynağıydı (Richards, 1977: 6-7). Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, dünya ticaretinin ana çanağının Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na ve Hint Okyanusu'na kayması ve nihayet Birinci Gıda Rejimi'nin yerleşikleşmesi bu imparatorluk alt sisteminin sonunu getirmiştir. Başlarda güçlenen Portekiz gibi Avrupa deniz güçleri kahve ticaretini ele geçirmeye ve sabote etmeye çalışmıştı. Zamanla Mısır üzerinden transit kahve ticaretini ele geçiremeyeceğini anlayan Avrupa güçleri Karayipler'deki ve Güney Amerika'daki kolonilerinde kahve yetiştirmenin olanaklarını araştırmaya başlamışlardı. Bu girişimler öylesine başarılı olmuştu ki 19. yüzyıl Latin Amerika'nın kahve yüzyılı olarak nitelenmektedir (Roseberry, 1991: 357). Günümüzde de popüler kahve çekirdeklerinin önemli bir kısmı Latin Amerika ülkelerinin coğrafi işaretini taşımaktadır. Bu da göstermektedir ki Avrupalılar geniş Amerika coğrafyasında iyi çalışan kahve plantasyonları kurmayı ve kahve ticaretine yön vermeyi başarabilmiştir. Böylece kahve dünya ekonomisinin en gözde küresel metalarından biri haline gelirken Mısır adım adım buğday üretimi ve kahve ticareti ağırlıklı bir yapıdan pamuk odaklı bir ekonomik yapıya bürünmüştür. 20. yüzyıla gelindiğinde artık Türkiye'deki şehirler de kahveyi bu küresel piyasalardan tedarik eder hale gelmiştir. Ancak dünya savaşları ve büyük küresel krizlerin etkisiyle kahve ithalatı büyük darbeler yemiş ve giderek pahalılaştan bir ürün haline gelmiştir. 1950'lerin ortasındaki ekonomik kriz, "kahve gitti adı kaldı yadigâr" sloganıyla özdeşleşen bir şekilde Türkiye'de kahve tedarikinin iyice daraldığı bir dönüm noktası olmuştur (Alkan, 2015). Cumhuriyet'in kendi ayakları üzerinde duran tarım politikası arayışıyla uyumlu olarak Türkiye'de bir diğer popüler küresel meta olan çayın yetiştirilebilmesinin imkânları araştırılmış, nihayet Karadeniz bölgesinde verimli bir şekilde çay üretilebileceği tespit edilmiştir (Çaykur, 2022). 1950'lerden itibaren Türkiye toplumu kitlesel bir biçimde kahveyi çayla ikame etmeye başlamış, İran'a özgü ince belli bardak ve semaver kültürünü transfer ederek gün boyu, hatta kahvaltı öğününde bile çay içerek hale gelmiştir. İleride, 2002-2013 arası ucuz gıda ithalatı döneminde, kahve kültürünün yeniden şahlandığına şahit olunacaktır (Dinçer & Özçelik, 2020). Yine geçmiş andırır bir biçimde günümüzün kur şoku konjonktüründe de kahve alışkanlığının pahalı bir lükse dönüşmeye başladığı bir gerçektir.

Bu bölümün başında da vurgulandığı gibi Türkiye'de korumacı ve ulusal kalkınmacı tarım politikalarının ortaya çıkışı Birinci Gıda Rejimi ve Birinci Küreselleşme döneminde oluşan iktisaden bağımlı yapının dünya savaşları ve buhranlar çağında yol açtığı zaafırlara gösterilen bir tepkinin ürünüdür. Tarım sektörüne konvansiyonel liberal bakış açısıyla yaklaşan küreselleşme yanlıları özelde Türkiye tarım sektörünün, genelde çevre ekonomiler tarım sektörlerinin yıkılması gereken geleneksel yapısı olarak devlet desteklemelerini ve korumacılığı işaret etmektedirler. Örneğin Dünya Bankası'nın Türkiye Tarım Reformu Uygulama Projesi (*Agricultural Reform Implementation Project*, ARIP) temellendirilirken devletin tarımsal

üreticileri sübvansiyonu yapay bir müşevvik olarak değerlendirilmekte ve Türkiye tarım sektörünün karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir verimlilik temelinde yeniden yapılandırılması savunulmaktaydı (World Bank, 2002: 2). Hâlbuki daha geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında devletçi ve korumacı politikaların geleneksel olanı değil yenilikçi olanı temsil ettiği görülmektedir. Buna ek olarak tarımsal üretim ve beslenme konularında çevre coğrafyaların çektiği yoksullukların temelinde devletçi, korumacı dönemlerden çok küreselleşmecî dönemler yatmaktadır. Dünya Bankası'nın Ricardo tarafından 19. yüzyıl koşullarında öne sürülmüş olan karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımını 21. yüzyıl belgelerinde tarım reformunun meşruluk temeli olarak sunması, Birinci Gıda Rejimi dönemiyle içinde bulunduğumuz Üçüncü Gıda Rejimi arasındaki ilişkiyi de açık etmektedir.

İkinci Gıda Rejimi, içine yerleşik olduğu Fordist birikim ve ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin krize girmesiyle paralel olarak 1970'lerde tıkanmaya başlamıştır. Gıda Rejimi analistleri önemli bir faktör olarak ABD ve Batı Avrupa'nın büyük tarım şirketlerinin uluslararası piyasalara daha derinden nüfuz etme arayışının altını çizmiştir (Aydın, 2018: 126-127; Bernstein, 2015: 18). Çevre ekonomilerde ortaya çıkan borç krizi dinamikleri devletlerin ulusal tarım üretimini desteklemek için yürüttüğü destekleme alımlarını bir kamu bütçesi açığı unsuru olarak daha dikkat çeker hale getirmiştir. Destekleme alımlarının ve sübvansiyonların eşlikçisi olan korumacı düzenlemeler de büyük tarım şirketlerinin boy gösterebileceği yeni bir küresel pazarın oluşumunda engel olarak ortaya çıkmıştır. Bu düzenlemelerin lağvedilmesi, bir anlamda ulusal tarım politikalarının terki ve yeniden küreselleşmiş bir gıda piyasası oluşması için ön şart niteliğindedir.

Üçüncü Gıda Rejimi böylece tedricen İkinci Gıda Rejimi'nin yerini almıştır (Friedman, 2009). Geniş çevre ekonomiler coğrafyası hesaba katıldığında Üçüncü Gıda Rejimi'ne eşlik eden gelişmeler olarak göze çarpanlar arasında büyük toprak kapatmaları (*land grabbing*) yer almaktadır. Toprak kapatmaları yoksul fakat toprak zengini olan ülkelerdeki tarıma elverişli arazilerin yabancı şirketler ve yabancı devletler tarafından satın alınması şeklinde gerçekleşmektedir. Satın alınan bu büyük araziler çevre devletlere para kazandırmakta ancak bu topraklar üzerinde yaşayan ve toprak üzerindeki mülkiyet hakkını gerektiği gibi belgeli edemeyen köylüler için mülksüzleşme anlamına gelmektedir (Sassen, 2014: 80-116). Toprak kapatmalar kapsamında devletler ve şirketler tarafından ele geçirilen topraklarda yalnızca gıda üretilmemektedir. Enerji piyasalarındaki finansal dalgalanmalarla da bağlantılı olarak bu topraklarda fosil yakıtları ikame edecek ve enerji üretiminde kullanılabilecek tarımsal ürünler de ekilip biçilmektedir (Nolte vd., 2016: 11, 33). Sonuç olarak gıda sektörüyle enerji sektörü bir çeşit *trade off* içine girmiş ve gıda fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir basınç uygulayan çapraz esneklik ilişkisi kurulmuştur. Özellikle 2008-2009 dönemecine damga vuran ve Gıda Krizi olarak adlandırılan, büyük toplumsal kalkışmaları tetikleyen gıda fiyatı artışı konjonktüründe tarım arazilerinin biyo-yakıt üretimine kaymasının etkisi tartışılmıştır (Bush, 2010: 120). Enerji sektörünün tarım arazileri üzerinde alternatif iddiada bulunmasının tek yolu elbette biyo-yakıt üretimi değildir. Çeşitli santraller de geniş tarım arazilerinin enerji üretimine tahsis edilmesini gerektirebilmektedir. Buna örnek olarak termik santrallerin ve bu santrallere hammadde sağlamak için açılan maden sahalarının yok ettiği tarım toprakları, geniş güneş enerjisi çiftlikleri ve jeotermal santralleri gösterilebilir. Toprak kapatmalarla el değiştiren geniş toprak parçalarında palm yağı ve soya gibi endüstriyel ürünlerin de kitlesel üretimi yapılmaktadır. Bu monokültür (tek ürüne dayalı) endüstriyel üretim yukarıda bahsedilen olumsuz ekonomik etkilerin yanı sıra üzerine kurulduğu zengin tropik ormanların flora ve faunasını da tahrip etmektedir (Sassen, 2014: 82). Türkiye'de tarımsal üretim amaçlı toprak kapatma eylemlerine rastlanmamaktadır, ancak Türkiye toprakları üzerinde de enerji sektörünün genişlemesinin tarımsal üretimin aleyhine elektrik santralleri ve çeşitli madenlerin lehine geliştiği örnekler bulunmaktadır.

Türkiye'nin geniş zamana yayılmış bir biçimde ulusal tarım düzenlemelerini lağvetmesi çevre ekonomilerde İkinci Gıda Rejimi'nin sona ermesi ve Üçüncü Gıda Rejimi'ne geçiş açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye'nin Cumhuriyet döneminden itibaren oluşturduğu kendi ayakları üzerinde durabilmeyi hedefleyen tarım yapısı, önce 1980 24 Ocak Kararları, daha sonra 2001 Şubat Krizi'ni takip eden Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile büyük ölçüde revize edilmiştir (Aydın, 2010). 1980'de Dünya Bankası'nın, 2000'lerin başında hem IMF'nin hem Dünya Bankası'nın Türkiye'ye önerdiği tarım politikası, destekleme alımlarının, sübvansiyonların ve tarımda korumacılığın terk edilmesini öngörmekteydi (Öniş & Webb, 1994: 147; World Bank, 2002). Bu talepler gücünü Türkiye'nin geçirmiş olduğu büyük ekonomik krizlerden almaktaydı. Uluslararası örgütler Türkiye'yi krizden çıkartacak kredileri serbest bırakmanın koşulu olarak bir dizi alanla beraber tarım politikalarının da revize edilmesini şart koşmuşlardı. 2001 sonrası özelleştirme politikalarıyla Sümerbank, Tekel, Türk-Şeker gibi tarımsal girdi kullanan KİT imalatçıların özelleştirme kapsamına alınıp tedricen tasfiye edilmesi de tarım politikalarındaki çözölmeyi hızlandırıcı bir

etki göstermiştir.

Türkiye'nin tarım politikasının Üçüncü Gıda Rejimi'yle uyum sağlayacak şekilde yeniden biçimlendirilmesinde IMF ve Dünya Bankası kadar yabancı şirketlerin de önemli rolü vardır. Fındık alanında İtalyan orijinli Ferrero şirketinin (Tekin, 2016; Donat, 2021), şeker alanında ABD orijinli Cargill şirketinin (Aydın, 2010: 166-169) Türkiye'nin tarım politikası üzerinde etkide bulunmaya çalıştığı ve bir ölçüde başarıya ulaştığı açıktır. Tütün alanında da sigara üreticisi uluslararası şirketlerin TEKEL'in dağıtılmasında ve Türkiye'de tütün üretiminin büyük ölçüde tasfiye edilmesinde önemli etkileri olmuştur (Kayaalp, 2012: 230-232; Gültekin Karakaş, 2014).

Üçüncü Gıda Rejimi'ni karakterize eden özelliklerden biri de çevre ekonomilerin tarım sektörünün merkez ekonomilerin egzotik meyve/sebze/çiçek talebine cevap verecek şekilde yeniden yapılanmasıdır. Merkez ekonomilerde sağlıklı ve çeşitli beslenme, dekorasyon, aromaterapi gibi alanlarda ince zevklere sahip olan orta sınıflar genişledikçe ilgili tarım ürünlerine dönük talep de genişlemektedir. Hava yoluyla kargo taşımacılığı ve soğuk hava depolu nakliyat gibi yeni ulaştırma teknolojilerindeki gelişmeler de bu tip egzotik tarımsal ürünlerin küresel piyasalar için üretilmesini ekonomik açıdan rasyonel hale getirmektedir (Sena, 2022). Burada dikkat edilmesi gereken yön şudur ki, çevre ekonomilerde müstahsillerin zengin merkez ülkelerin egzotik meyve/sebze/çiçek talebine cevap vermesi geleneksel ürünlerin üretimi pahasına olmaktadır (Keyder & Yenil, 2011: 70). Bir yanda ulusal gıda güvenliği için kritik önemde olan buğday, ayçiçeği ve bunlara ek olarak sınırlı girdi niteliğinde pamuk, tütün gibi ürünler, diğer tarafta kivi, orkide gibi ulusal gıda güvenliğiyle ve sınırlı girdiyle ilgisi olmayan ürünler üretilmekte ve ibre ikincilere doğru kaymaktadır. Keyder ve Yenil (2013) *Bildiğimiz Tarımın Sonu* adlı kitaplarında çiftçilerin bu gibi niş ihracat marketlerine dönük egzotik ürünlere ve turfanda meyve-sebzeye kaymasını Akdeniz ve Ege bölgesindeki çiftçilerin piyasa ekonomisinde ayakta kalmak için kullandığı stratejilerden biri olarak tespit etmektedir. Aslında coğrafi işaret sertifikaları da bu noktada devreye girmekte ve niş marketlerin talep ettiği otantisite ve egzotisitenin belgelenmesi olarak işlev görmektedir. Yani coğrafi işaret sertifikası edinen bir yerellik/çiftçi, çöküşe geçen ulusal tarım politikasının iş bölümünden sıyrılarak küresel piyasalarda küresel iş bölümü içerisinde bir pozisyon edinme imkânı yakalamaktadır.

Dünyada İkinci Gıda Rejimi'nden Üçüncü Gıda Rejimi'ne geçişle bağlantılı olarak Türkiye'de tarımın küreselleşmesi sürecini mekânsal ölçekler üzerine bir düşünme pratiğiyle daha açık hale getirmek ve güncel meselelerle ilişkilendirmek kullanışlı bir yol olabilir. Tarımda iş bölümünün üç mekânsal düzey üzerinden kurgulanması mümkündür. Bu mekânsal düzeyler; yerellik (*local*), ulusallık ve küresellik şeklinde adlandırılabilir. Söz konusu mekânlar arasındaki hiyerarşi ve iş bölümü küreselleşmeyle beraber dönüşmektedir. Yerellikler ulusal iş bölümü içindeki rollerinden sıyrılmaktadır (Keyder, 1993). Artık yerellikler küresel ekonomi içerisinde yeni bir küresel iş bölümüne dahil olmaktadır. Buna bağlı olarak yeni uzmanlaşmalar ve roller edinmektedir. Örneğin Ege'deki tarım havzaları eskiden ulusal sanayiye endüstriyel girdi niteliğinde tütün ve pamuk üretmekte uzmanlaşmıştı. Yeni küresel iş bölümünde bu bölgeler seracılıktaki görece rekabet avantajıyla ön plana çıkmaktadırlar. Ulusal pazarlara devlet aracılığıyla tütün ve pamuk tedarik etmek yerine büyük kentlere ve ihracat pazarlarına piyasa aracılığıyla turfanda meyve ve sebze satmaktadırlar (Keyder & Yenil, 2013). Sübvansiyonların, yani devletin maliyetin üstünde fiyatlarla tarım ürünü alımının azalması çiftçiye piyasada oluşan fiyata göre üretim yapmaya yönlendirmektedir. Böylece piyasa fiyatlarında ihraç edilebilen ürünlerin üretimi artmaktadır. Öte yandan içerideki üretim maliyetleri uluslararası fiyatları aşan ürünler yabancı tarım ürünlerinin rekabetine yenik düşmektedir. Üretimin ihracat pazarlarına, tüketimin ithalata bağımlılığı artmaktadır. Bu üretimde ihracata yönelme ve tüketimde ithalata bağımlılaşma durumu 2002-2013 arası ucuz döviz döneminde sorun yaratmamıştır. Örneğin Türkiye 2008-2013 döneminde Gıda Krizi'nden etkilenmeyen şanslı ülkeler arasında yer almıştır. Ama günümüzde dövizin pahalılaşması denklemi değiştirmektedir.

Müstahsil Taktikleri Bağlamında Coğrafi İşaret

Müstahsillerin ayakta kalma stratejilerinden biri olarak kalite sertifikasyonu ön plana çıkmaktadır (Keyder & Yenil, 2013: 70-83). Müstahsiller büyük kentlerdeki niş gıda pazarına ve ihracata ürün verebilmek için çeşitli kalite sertifikasyon süreçlerine girmektedirler. Bunlar içinde Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS), iyi tarım belgeleri ve coğrafi işaret tescili ön plana çıkmaktadır. Toptancı, tedarikçi ve perakendeci de müstahsili bu stratejiye yönlendirmektedir. Çiftçiden şu soruların yanıtı istenmektedir ki bunlar kentteki gıda tüketicisinin kafasındaki soruların netleştirilmiş ve pazarlama stratejisine dönüştürülmüş halidir:

Hangi tohumu kullanıyorsun?

İlaç ve gübre gibi kimyasalları bilinçli kullanıyor musun?

Yerel, dolayısıyla sağlıklı, doğal ve otantik ürünleri üretiyor musun?

Coğrafi işarete başvuran çiftçiler büyük kentlerdeki ve dünya piyasalarındaki potansiyel müşterilerine kaliteli ve sağlıklı bir ürün ürettikleri konusunda mesaj verme çabası içerisindeyler. Coğrafi işarete tekil çiftçiler başvurabildiği gibi süreci başlatan bölgedeki üreticiler adına hareket eden belediyeler, valilikler, kooperatifler, ticaret borsaları ve sanayi odaları olabilmektedir (Türk Patent, 2015: 1). Örneğin 2022 Temmuz itibarıyla Erzurum Ticaret Borsası'nın başvuru sayısı 57'ye, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'nın 54'e, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin 49'a, Mardin Valiliği'nin 6'ya, S.S. Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin 4'e ulaşmıştır (Türkpatent, 2022c).

Temmuz 2022 itibarıyla Türk Patent Coğrafi İşaret Veritabanı'na göre 1.161 ürün coğrafi işaret tescili almıştır ve 710 ürünün tescil başvurusu sürmektedir (Türk Patent, 2022c).⁴ Coğrafi işareti tamamlanan ürünlerin 652'si, yani %56,3'ü gıda, 241'i, yani %20,8'i mahsul, 71'i, yani %5,7'si hayvancılık kategorisine girmektedir. Demek ki coğrafi işaret tescili alan ürünlerin %80'inden fazlası dolaylı veya doğrudan tarım sektörüyle ilgilidir. Tablo 1'de her kategoriye giren tescilli ürünler ve başvuru sürecindeki ürünlerin sayısı ve oranı gösterilmiştir. Tablo 1 dikkatle incelendiğinde mevcut coğrafi işaret tescillerine oranla yeni başvuruların oranının en yüksek olduğu kategoriler mahsul ve hayvancılık kategorisidir. Demek ki tarımsal üretim alanıyla doğrudan ilgili coğrafi işaretlerin sayısının ve oranının artması yönünde bir eğilim vardır.

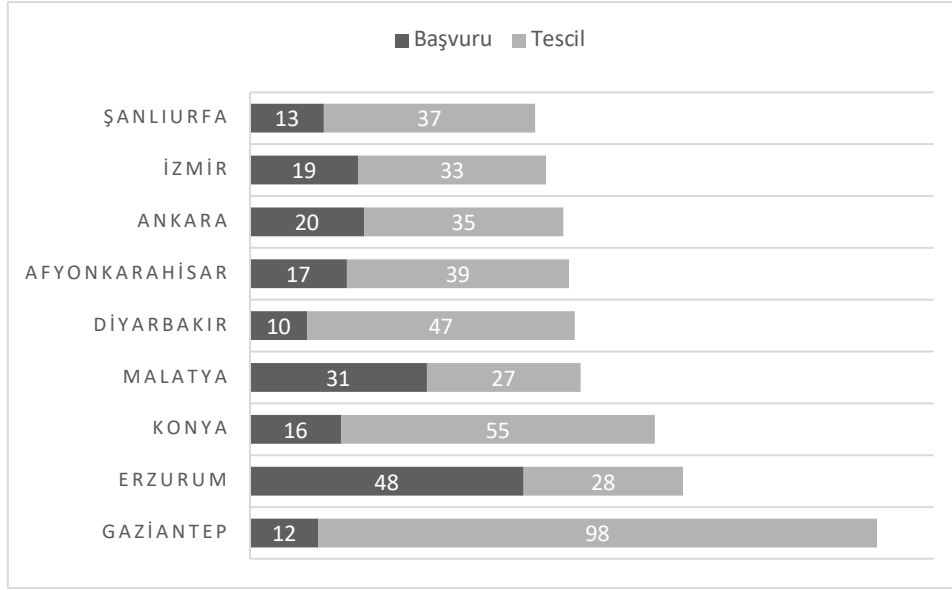
Tablo 1.: Kategorilere Göre Türkiye'de Coğrafi İşaret

Kategoriler	Başvuru	Tescilli	Toplam	Başvuru (%)	Tescilli (%)	Toplam (%)
Diğer	59	63	122	8,31%	5,44%	6,53%
Gıda	380	652	1.032	53,52%	56,30%	55,25%
Hayvancılık	44	67	111	6,20%	5,79%	5,94%
Mahsul	172	241	413	24,23%	20,81%	22,11%
Tekstil	26	71	97	3,66%	6,13%	5,19%
Zanaat	29	64	93	4,08%	5,53%	4,98%
Toplam	710	1.158	1.868	100,00%	100,00%	100,00%

Kaynak: Yazarlar tarafından Türk Patent (2022c) verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

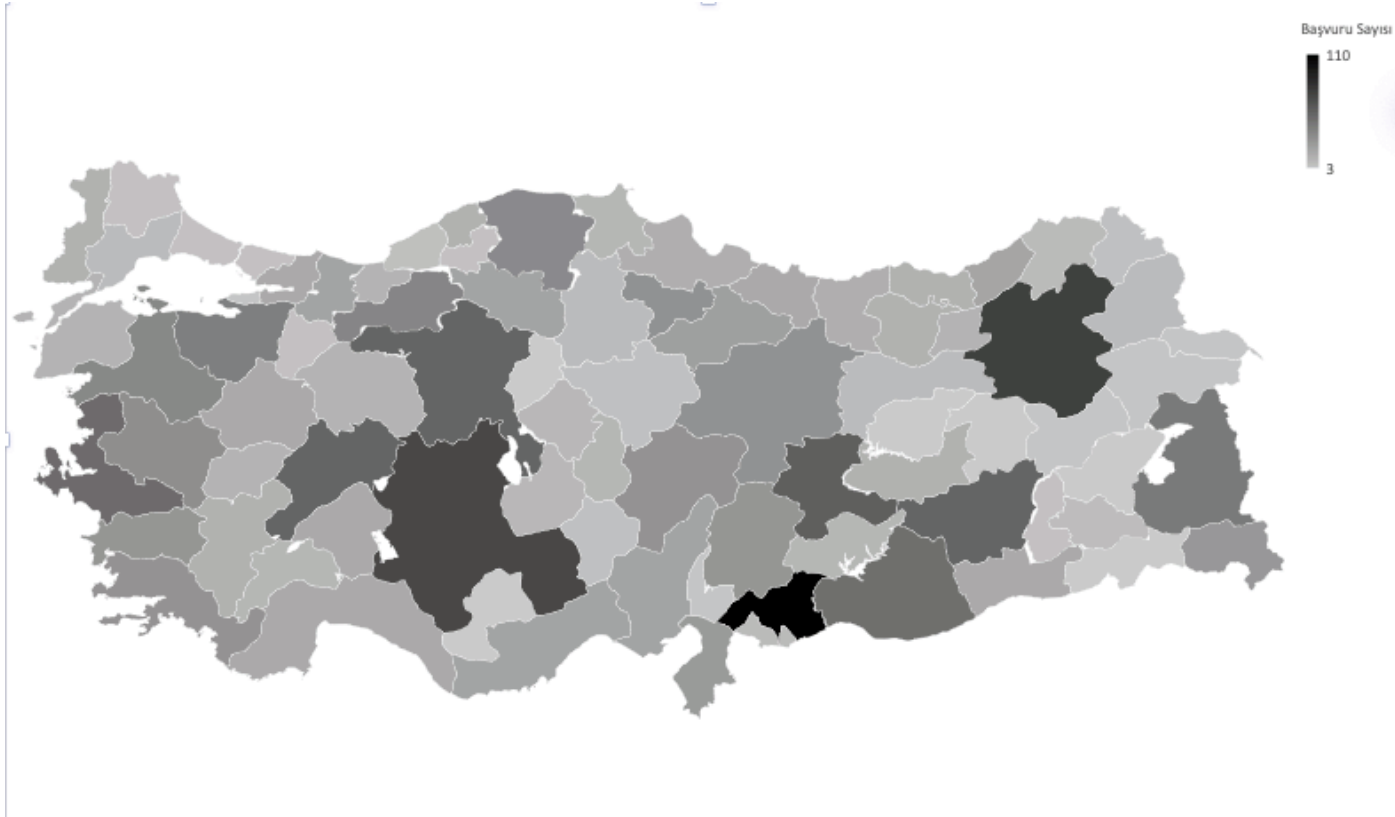
Türkiye'de en çok coğrafi işaret başvuru ve tesciline sahip olan 10 şehir sırasıyla Gaziantep, Erzurum, Konya, Malatya, Diyarbakır, Afyonkarahisar, Ankara, İzmir ve Şanlıurfa'dır. Gaziantep 98 tescilli coğrafi işaret ile lider pozisyonundadır ve bunların 11'i mahsul kategorisindedir. Erzurum ise yeni başvuruların mevcut tescillere oranı açısından lider pozisyonunda, coğrafi işaret atılımı içinde bir şehirdir. Şekil 3'te sıralanan 10 lider şehrin çoğunun ortak özelliği ekonomik yaşantısında tarım sektörünün halen önemli bir ağırlığa sahip olmaya devam etmesidir (Ayrıca bakınız Harita 1).

Şekil 3.: Şehirlere Göre Coğrafi İşaret

Kaynak: Türk Patent (2022c) verileri temel alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Harita 1.: Türkiye’de Coğrafi İşaretin Şehirlere Göre Dağılımı

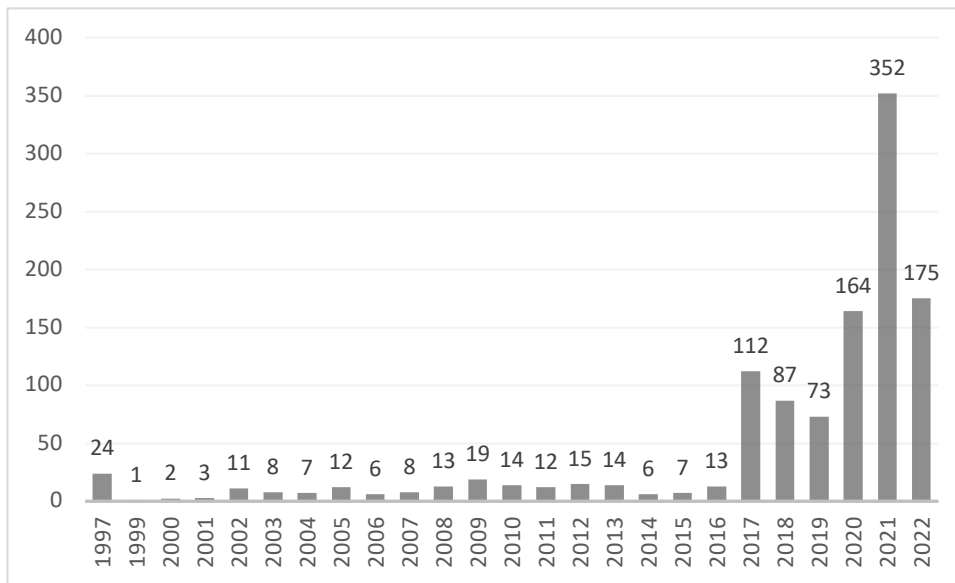

Kaynak: Türk Patent (2022c) verileri temel alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İmalat ve hizmetler sektörünün tarıma karşı baskın olduğu İstanbul'da sadece 2 ürün (+5 başvuru), Kocaeli'deyse 11 ürün için coğrafi işaret sertifikası çıkarılmıştır (+8 başvuru). Tarımın bu illerde baskın bir geçim aracı olmaktan çıkması coğrafi işaret sertifikasının az olmasının ana sebebi gibi görünmektedir. Fakat yalnızca İstanbul'da semt isimleriyle özdeşleşmiş meyve (Arnavutköy çileği gibi) ve sebzeler (Çengelköy hıyarı gibi) düşünüldüğünde bu gibi sanayi ve hizmetler kentlerinde de permakültür ve kent içi bostanlar gibi alternatif tarım arayışları yayıldıkça coğrafi işaretli gıda ürünü sayısının artması beklenebilir.

Coğrafi ürün tescillerinin zaman içerisinde nasıl geliştiğinin görülmesi açısından Şekil 4'ün incelenmesi yararlı olacaktır. 1997'de gerçekleşen 24 coğrafi işaret tescilinden sonra Türkiye'de uzun seneler boyunca yıl başına düşen tescil sayısı 20'yi geçememiştir. 2010'ların ikinci yarısından itibaren coğrafi işaret tescillerinin sayısı hızla artmaya başlamıştır. 2010'ların ikinci yarısında coğrafi işaret tescillerinin sayısının bu hızla artması kuşkusuz ekonomik faktörlerin etkisi hesaba katılmadan açıklanamaz. Aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde açıklanacağı üzere 2010'ların ikinci yarısında TL'nin değer kaybına bağlı olarak gıda fiyatlarında yaşanan yükselişin coğrafi işaret tescilini hızlandırdığı açıktır.

Şekil 4.: Yıllara Göre Coğrafi İşaret Tescilleri

Kaynak: Türk Patent (2023b) verileri temel alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. 2022 yılının yalnızca ilk altı ayı dahil edilmiştir.

Türkiye ekonomisinin son döneminin ucuz döviz ve pahalı döviz dönemleri olarak ikiye ayrılması mümkündür. Ucuz döviz dönemi 2002-2013 yılları arasında Dolar'ın 1,5-2TL arasında, Euro'nun 2,5-3TL arasında dengeye geldiği ve istikrar kazandığı bir dönemdir. Pahalı döviz dönemi ise 2013-2021 yılları arasında Dolar ve Euro'nun 10TL'yi (hatta 2022 yılında 18TL'yi) aştığı bir dönemdir. Bunun müstahsile, perakendeciye ve gıda tüketicisi ortalama T.C. yurttaşına etkilerinin neler olduğu sorularına yanıt aranarak hem Türkiye'deki güncel gıda enflasyonunun daha iyi anlaşılması hem de coğrafi işaret konusunun bu bağlam içerisinde değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

Müstahsillerin temel girdilerinin büyük kısmı ithal ürünlerden oluşmaktadır. Gübre, ilaç, mazot, domatese çekilen ip, serayı ısıtan doğalgaz gibi ürünlerin hepsi dövizdeki değer artışıyla beraber pahalalanmaktadır. Müstahsil bu maliyet artışını fiyata yansıtmak zorunda kalmaktadır.

Talep yönünde pahalı döviz döneminin başlıca etkisi ihracatçıların verdiği fiyatın artmasıdır. Örneğin bir ürünün kilosu ihracat pazarlarında 1 Euro ise Türkiye'de de fiyat yavaş yavaş 15-20 TL bandına çıkmaktadır. Bir yandan Türkiye'nin dünyaya bol ürün ihraç edip döviz kazanması önemli bir kazanım olarak görünmektedir. Öte yandan dünyaya satılan ürünler iç pazarlarda da dövizle endeksli fiyatla satışa sunulmakta ve bu da ortalama yurttaşın gıda enflasyonu olarak yansımaktadır.

Gıda fiyatlarının hızla arttığı 2010'ların ikinci yarısından itibaren coğrafi işaret tescillerinin sayısının büyük bir hızla artması yine müstahsilin stratejileri bağlamında değerlendirilebilir. Yüksek maliyetlerle ürün üretmek zorunda kalan tarımsal üretici maliyet baskısıyla başa çıkabilmek için satın alma gücü yüksek kentli orta sınıfları ve ihracat pazarlarını cezbedeceğini düşündüğü yüksek kaliteli ürünlere yönelmektedir. Bu yüksek kalitenin belgelenmesinde önemli tescil mekanizmalarından biri de coğrafi işarettir. Diğer kalite sertifikasyon ve pazarlama stratejileriyle beraber coğrafi işaretler de bu yüzden bu dönem içerisinde büyük bir hızla artmaktadır.

Sonuç

Pandemi, döviz şoku, ekonomik kriz ve bölgesel savaşlar gıda egemenliği ve gıda güvenliği başlıklarını yeniden önemli hale getirmiştir. Türkiye'nin ve bir dizi ekonominin 2020'lerin başı itibarıyla tarım alanında desteklemeci ve korumacı tutumlar geliştirmesi, ithalat-ihracat kısıtlamaları bu çerçevede anlaşılmalıdır. Bugün itibarıyla salt gıda üretiminde rekabetçi olmak ve dünya pazarlarına ihracat odaklı bir tarım politikası gütmek yeterli görünmemektedir. 2022 baharından itibaren Türkiye oldukça zor bir uluslararası gıda piyasası manzarasıyla karşı karşıya kalmıştır. Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle beraber bu iki ülkenin ihracat şampiyonu olduğu buğday ve ayçiçeği gibi gıda ürünlerinin tedariki aksamış ve fiyatları hızla yükselmeye başlamıştır. Yine Rusya-Ukrayna çatışmalarından dolayı dünya enerji tedariki de aksamış, petrol ve doğalgazın fiyatı artmıştır. Doğalgaz ve petrol tarım sektörünün de girdileri arasında olduğu için dünya fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan gıda enflasyonuna yerli üretimde maliyetlerin tırmanması kaynaklı gıda enflasyonu eklenmiştir. Tüm bu faktörler TL'nin değerindeki düşüşle birleştiğinde, Türkiye'nin bir dizi temel gıda kaleminde ithalata bağımlı olması ciddi bir gıda arz güvenliği sorunu yaratmaya adaydır. Bu riske tepki olarak Toprak Mahsulleri Ofisi uzun yıllar sonra ilk defa yüksek fiyatlar açıklayarak çiftiçiye açıkça sübvansiyon etme yönünde adım atmıştır. Orta vadede devletin gıda piyasasına daha çok müdahale etmesi ve yerli müstahsili temel gıda ürünlerinin üretimine teşvik etmesi beklentiler dahilindedir. Ancak bu eğilimin dünya piyasalarının talep ettiği egzotik ürünler ve turfanda meyve/sebze üretimiyle çatışacağı da ortadadır. Devletin salt sübvansiyon ve fiyat müdahalesinin ötesinde küresel piyasalara değil ulusal gıda güvenliğine öncelik veren bir tarımsal üretim planlaması ortaya koyması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu da coğrafi işaret vb. tekil kurtuluş reçetelerinin eski önemini yitirmesi anlamına gelecektir. Bu makalede müstahsillerin tüm bu dönüşümlere verdiği tepkiler ve bu tepkiler bağlamında coğrafi işaretleme mekanizmasının nasıl önem kazandığı incelenmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda Türkiye'deki perakendeci yapısının daha derinlikli analizlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bir yandan ortaya çıkan gıda enflasyonunun sorumluluğunu tek başına perakendecilerin sırtına yüklemek tutumundan uzak durulması, gıda tedarik zincirleri içerisinde bu piyasa aktörlerinin oynadığı rollerin sahaya inen araştırmalarla aydınlatılması gerekmektedir. Bir yandan da gıda tedarik zincirleri içerisinde piyasa aktörlerinin bu kadar önemli bir role sahip olması tarihselleştirilerek eleştirmeli ve bunun yerine konabilecek bir kamu planlaması, kamu işletmeciliği ve eşitlikçi kooperatifler şebekesi üzerine kafa yorulmalıdır. Yerli malı haftasında hazırlanan klasik el işi ödevi olarak ürünler haritası düşünüldüğünde bu haritada Türkiye'nin her bölgesinin bir ürünle özdeşleştiği görülmektedir. Aslında bu haritalar ulusal iş bölümü döneminin coğrafi planlamasını yansıtmaktadır. Küresel piyasalara entegrasyonla beraber tarımsal üretimde coğrafi planlama yapmak giderek daha da zorlaşmaktadır. Coğrafi planlama ihracatta rekabetçilik hedefiyle gıdada arz güvenliği hedefi arasında denge kurmayı hedeflemelidir. Çiftçinin kısa vadeli ürün ekme kararlarıyla uzun vadeli ulusal politika arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Müstahsilin, perakendecinin ve gıda talep eden yurttaşların ortak çıkarı devletin daha aktif bir şekilde coğrafi tarımsal üretim planlaması yapmasını gerektirmektedir. Tanzim uygulamasının ve fiyat kontrollerinin ötesinde uzun vadeli politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Dipnotlar

¹ Bu makalede yerel/yerellik kavramlarını İngilizce *local/locality* kavramlarının çevirisi olarak kullanıyoruz. Bu kavram literatürde yer yer *regional* yani bölgesel kavramının yerine de kullanılmaktadır.

² TÜİK verilerine göre düşüş çok daha sert bir şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü Büyükşehir Kanunu ile kırsal sınırları kentler lehine ciddi biçimde revize edilmiştir. Bu nedenle çalışmada Dünya Bankası verileri kullanılmaktadır.

³ Sadece İstanbul'un Anadolu ve Avrupa yakasındaki tarihi yerleşimlerinin içinde yer alan bağ, bahçe ve bostanlara bakmak bu yargımızı teyit etmek için yeterlidir. Fatma Burçin Tunç'un (2015) araştırması bu bostanlardan günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış iki örnek olan Yedikule ve Kuzguncuk bostanlarını incelemektedir.

⁴ Bu ürünler veri tabanında 18 alt kategoriye ayrılmıştır. Analizin daha anlaşılır hale getirilmesi için çalışmada bu kategoriler sadeleştirilerek gıda, hayvancılık, mahsul, tekstil, zanaat ve diğerleri olmak üzere 6'ya indirilmiştir. Veri tabanında "diğer ürünler" olarak adlandırılan ürünler diğerleri şeklinde korunmuştur. Gıda kategorisine "alkolsüz içecekler", "bal", "bıralar ve diğer alkollü içkiler", "çikolata, şekerleme ve türevi ürünler", "dondurmalar ve yenilebilir buzlar", "fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar", "tereyağı dâhil katı ve sıvı yağlar", "yemekler ve çorbalar", "yiyecekler için çeşni / lezzet vericiler, soslar ve tuz" olarak adlandırılan ürünler, hayvancılık kategorisine "işlenmiş işlenmemiş et ürünleri", "peynirler", "peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri" olarak adlandırılan ürünler, mahsul kategorisine "işlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar", "tütün" olarak adlandırılan ürünler, tekstil kategorisine "dokumalar", "halılar ve kilimler" olarak adlandırılan ürünler ve nihayet zanaat kategorisine "halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri" olarak adlandırılan ürünler dahil edilmiştir.

Kaynaklar

- Alkan, Mehmet Ö. "Kahve-Kahvaltı ve Çay Tiryakiliği". Türkiye'nin 1950'li Yılları içinde, Ed. Kaynar, Mete Kaan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Aydın, Zülküf. Çağdaş Tarım Sorunu. Ankara: İmge Kitabevi, 2018.
- Aydın, Zülküf. "Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture". *Journal of Agrarian Change*, 10(2), 2010: 149-187.
- Bernstein, Henry. Food Regimes and Food Regime Analysis: A Selective Survey. Land grabbing, conflict and agrarian-environmental transformations: perspectives from East and Southeast Asia Conference, Conference Paper no. 1, 2015.
- Bush, Ray. "Food Riots: Poverty, Power and Protest". *Journal of Agrarian Change*, 10(1), 2010: 119-129.
- Çaykur. "Çaykur'un Tarihçesi". (2022) Erişim Tarihi: 28.07.2022. [Çevrimiçi]
https://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakkinda.aspx?ItemId=6
- Dinçer, Evren M., Özçelik, Ayşe. "Chasing Coffee: A New Research Agenda in Turkey". *Society*, 57, 2020: 323-331.
- Donat, İrfan. Türkiye'nin Fındık Karnesi. Oksijen Gazetesi, 27 Ağustos 2021.
- Friedmann, Harried. "Discussion: Moving Food Regimes Forward: Reflections on Symposium Essays". *Agriculture and Human Values*, (26), 2009: 335-344.
- Genç, Fırat, Keyder, Çağlar, Keyman, E. Fuat, & Köse Badur, Ayşe. Kentlerin Türkiye'si: İmkânlar, Sınırlar ve Çatışmalar. İstanbul: İletişim, 2021.
- Gökova, Ummuhan. "Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 2007: 15-23.
- Gültekin Karakaş, Derya. "Türkiye Tütün Sektöründe Piyasa-Yönelimli Dönüşüm". *Türk Toraks Dergisi*, (15), 2014: 71-91.
- Harvey, David. Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change. Blackwell, 1990.
- Hirschman, Albert O. "The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America". *The Quarterly Journal of Economics*, 82(1), 1968: 1-32.
- Hobsbawm, Eric. Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991. Abacus, 1995.
- Kayaalp, Ebru. "Torn in Translation: An Ethnographic Study of Regulatory Decision-Making in Turkey". *Regulation & Governance*, (6), 2012: 225-241.
- Kelly, Daniel & Morar, Nicolae I Eat, Therefore I Am: Disgust and the Intersection of Food and Identity. In Tyler Doggett, Anne Barnhill & Mark Budolfson (eds.), *The Oxford Handbook of Food Ethics*. Oxford University Press. 2018: 637-657.
- Keyder, Çağlar. Ulusal Kalkınmacılığın İflası. İstanbul: Metis, 1993.
- Keyder, Çağlar ve Yenal, Zafer. "Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture". *Journal of Agrarian Change*, 11(11), 2011: 60-86.
- Keyder, Çağlar ve Yenal, Zafer. Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük. İstanbul: İletişim, 2013.
- Keyder, Çağlar. Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim, 1989.
- Korthals, Michiel. "The Birth of Philosophy and Contempt for Food". *Gastronomica*, 8(3), 2008: pp. 62-69.
- Larrain, Jorge. Theories of Development: Capitalism, Colonialism, and Dependency. Polity Press, 1990.
- McMichael, Philip. Global development and the corporate food regime. In: F.H. Buttel and P. McMichael, eds. *New directions in the sociology of global development*. Oxford: Elsevier Press. 2005.
- McMichael, Philip. "A food regime genealogy". *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 2009: 139-169.
- McMichael, Philip. Food Regime for Thought. Global governance/politics, climate justice & agrarian/social justice: linkages and challenges, Colloquium Paper No. 56, 2016.
- Nolte, Kerstin, Chamberlain, Wytse, & Giger, Markus. International Land Deals for Agriculture: Fresh Insights from the Land Matrix: Analytical Report II. Centre for Development and Environment, University of Bern, 2016.
- Öniş, Ziya, & Webb, Steven B. Turkey: Democratization and Adjustment from Above. Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization, and Economic Adjustment içinde, Ed. Haggard, Stephan., & Webb, Steven BOxford University Press, 1994: 128-184.
- Pamuk, Şevket. "Anatolia and Egypt during the Nineteenth Century: A Comparison of Foreign Trade and Foreign Investment". *New Perspectives on Turkey*, 7, 1992: 37-55.

- Pamuk, Şevket. Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Ricardo, David. An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock; Shewing the Inexpediency of Restriction on Importation; With Remarks on Mr. Malthus' Two Publications. John Murray, London, 1815.
- Richards, Alan R. Primitive Accumulation in Egypt, 1798-1882. Review (Fernand Braudel Center), 1(2), 1977: 3-49.
- Roseberry, William. "La Falsa de Brazos: Land and Labor in the Coffee Economies of Nineteenth-Century Latin America". *Theory and Society*, 20(3), 1991: 351-381.
- Salvatore, Dominick. International Economics. 11th Edition. Wiley, 2013.
- Sassen, Saskia. Expulsions: Brutality and the Complexity in the Global Economy. The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.
- Sena, Gaston. LATAM Cargo transported 15,500 tons of flowers from Colombia and Ecuador for Valentine's day. Aviciaoonline English Feed. (2022) Erişim Tarihi: 22.07.2022. [Çevrimiçi] <https://www.aviciaoonline.com/2022/02/latam-cargo-transported-15500-tons-of-flowers-from-colombia-and-ecuador-for-valentines-day/>
- So, Alvin Y. The Process of Incorporation into the Capitalist World-System: The Case of China in the Nineteenth Century. Review (Fernand Braudel Center), 8(1), 1984: 91-116.
- Tekin, Ebru. "The Politics of Market Relations in a Nutshell: The Hazelnut Market in Turkey". *Perspectives on Global Development and Technology*, (15), 2016: 419-448.
- Tunç, Fatma Burçin. Çok Sesli Mekansal Pratiklerde Katılımcılığın Rolü: Kuzguncuk ve Yedikule Bostanları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2015.
- Türk Patent. Coğrafi İşaretler Başvuru Kılavuzu. Türk Patent Enstitüsü, 2015.
- Türk Patent. What is a Geographical Indication, Designation of Origin and Traditional Speciality Guaranteed? (2022a). Erişim Tarihi: 01.07.2022. Çevrimiçi: <https://www.turkpatent.gov.tr/en/geographical-indication>
- Türk Patent. Afyon Kaymağı. (2022b). Erişim Tarihi: 27.07.2022. [Çevrimiçi] <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/37936>
- Türk Patent. Türk Patent ve Marka Kurumu Coğrafi İşaret Veritabanı (Excel Dosyası). (2022c). Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2022. [Çevrimiçi] <https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani>
- Wallerstein, Immanuel. Essential Wallerstein. The New Press, 2000.
- World Bank. Turkey – Agricultural Reform Implementation Project (ARIP). Report No. PID9405, 2002.
- World Bank. Rural population. (2022a). Erişim Tarihi: 27.07.2022. [Çevrimiçi] <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL?locations=TR>
- World Bank. Rural population (% of total population). (2022b). Erişim Tarihi: 27.07.2022. [Çevrimiçi] <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=TR>
- Yıldırım, Sinan. Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Coğrafyası. Türkiye'nin 1950'li Yılları içinde, Ed. Kaynar, Mete Kaan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 541-563

GEOGRAPHICAL INDICATION IN THE CONTEXTS OF TURKISH AND WORLD ECONOMIES

Sırrı Emrah Üçer, Senem Çakmak Şahin, Seçkin Sunal

ABSTRACT

This study investigates the geographical indication process in Turkey as a part of transformation in Turkish and world agriculture. By employing the theoretical framework of International Food Regime agenda, authors analyze and historicize the globalization of Turkish agriculture in terms of reorienting of agricultural localities/regionalities from national to global division of labor. Additionally, demographic transformation experienced by Turkey and its consequences on food production, agriculture and rural population are questioned. Authors also argue that, geographical indication certificate is also among the strategies of agricultural producers' strategies shaped by globalization of agriculture and rapid urbanization. The article treating the transformation of agriculture through globalization on a general scale also develops a critical approach to the specific way geographical indication emerges. While policy suggestions aimed at coping with uncertainty and difficulties posed by globalization on agriculture, rural population and food safety are discussed, the trend in geographical indication applications and registers in Turkey are also treated in conjunction with economic uncertainty, international competition and transformation in agriculture policies.

Keywords: Geographical indication, global food regime, producer